

УДК 341.231.14

МАРУЩАК А.І., доктор юридичних наук, доцент

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ “ІНФОРМАЦІЙНІ ПРАВА ЛЮДИНИ”*Анотація.* Про закріплення права людини на інформаційну безпеку.*Аннотация.* О закреплении права человека на информационную безопасность.*Summary.* On fixing of human right on informative security.*Ключові слова:* інформаційне право, право на інформацію, інформаційна безпека.

Класичні напрями досліджень галузевих юридичних наук, пов'язані з розкриттям об'єктів правового регулювання, правового статусу основних учасників відповідних відносин тощо, для інформаційного права як науки є актуальними, але не виключними. Специфіка інформаційного права зумовлює необхідність поглиблених пошуків з проблематики методів правового регулювання інформаційного права, доцільності правового регулювання Інтернет-відносин, техніко-правових ознак виникнення, зміни, припинення юридичних фактів (дій чи подій), пов'язаних з використанням новітніх інформаційних технологій у різноманітних сферах суспільної діяльності. Саме такі напрями досліджень можна визначити пріоритетними для науки інформаційного права України. Однак жоден із зазначених напрямів досліджень неможливо повноцінно дослідити без урахування сутності та перспектив розвитку інформаційних прав людини. Адже процес розбудови правової держави в Україні безпосередньо пов'язаний з додержанням та належною реалізацією гарантованих Конституцією України прав і свобод людини та громадянина, у тому числі таких, що пов'язані з інформаційними відносинами. Зокрема, гарантоване Конституцією України право на інформацію стає усе більш важливим елементом існування демократичного суспільства. Але не варто ототожнювати право на інформацію й інформаційні права людини.

Проблематика інформаційних прав людини набуває практичного значення у зв'язку зі зміною чинного інформаційного законодавства, зокрема набранням чинності з 1 січня 2011 року Закону України “Про захист персональних даних” [1], а з 9-го травня 2011 року – Законів України “Про доступ до публічної інформації” [2] і “Про внесення змін до Закону України “Про інформацію” [3], яким вводиться нова редакція базового інформаційного закону.

Ступінь розробленості проблеми. У науці інформаційного права провідні дослідники аналізують проблеми інформаційних правовідносин, зокрема змісту та ознак поняття “право на інформацію”, практичної реалізації суб'єктивних інформаційних прав різними категоріями суб'єктів тощо. У своїх наукових працях зазначені і суміжні питання розкривають такі вітчизняні та зарубіжні науковці: І.В. Арістова, О.А. Баранов, І.Л. Бачило, В.М. Брижко, В.М. Бутузов, В.Д. Гавловський, Герберт Террі, О.А.Зверева, Р.А. Калюжний, Д.В. Колобанов, Б.А. Кормич, Т.А. Костецька, О.В. Кохановська, Л.В. Кузенко, О.В. Олійник, Є.В. Петров, А.А. Тадеєв, Т. Мендел, В.С. Цимбалюк, М.Я. Швець та інші.

Серед досліджень інформаційно-правової науки, які стосуються проблем захисту інформації з обмеженим доступом про людину виділяємо роботи Ю.О. Гелич, Д.О. Гетманцева, О.В. Олійника, І.В. Шатковської та інших науковців [4 – 7].

Однак у зазначених та інших дослідженнях не розкривається сутність поняття “інформаційні права людини”, а відтак розрізненими і безсистемними залишаються наукові пошуки теоретичних проблем нормативного закріплення і практики забезпечення відповідних прав людини в Україні та й в інших країнах.

Метою статті є розкриття сутності інформаційних прав людини у сучасному суспільстві. Задля досягнення мети дослідження *завданнями* цієї статті визначаємо:

розробити визначення поняття “інформаційні права людини” з урахуванням його сутності; розкрити в контексті розвитку сучасного інформаційного суспільства перспективи подальшого нормативно-правового закріплення інформаційних прав громадян.

Насамперед, проаналізуємо чинне законодавство України стосовно закріплення прав людини і *громадянина* (свідомо розширюємо обсяг пошуку), пов’язаних з інформацією.

Відповідно до Конституції України “кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб — на свій вибір” [8, ст. 34]. Конкретизують цю конституційну норму положення Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), законів України “Про інформацію”, “Про звернення громадян”. Так, ЦК України визначає правоможливості фізичної особи вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію [9, ст. 302].

Чинна до 9 травня 2011 року редакція Закону України “Про інформацію” закріплює право особи на інформацію в усіх сферах суспільного і державного життя України [10, ст. 2]. Зазначається, що всі громадяни України, юридичні особи і державні органи мають право на інформацію, що передбачає можливість вільного одержання, використання, поширення та зберігання відомостей, необхідних їм для реалізації ними своїх прав, свобод і законних інтересів, здійснення завдань і функцій [10, ст. 9]. Нова редакція Закону України “Про інформацію” звужує суб’єктний склад права на інформацію, визначаючи: “Кожен має право на інформацію, що передбачає можливість вільного одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, необхідної для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів. Реалізація права на інформацію не повинна порушувати громадські, політичні, економічні, соціальні, духовні, екологічні та інші права, свободи і законні інтереси *інших* громадян, права та інтереси юридичних осіб” [3, ст. 5]. Логічним висновком щодо тлумачення цієї норми є те, що із переліку суб’єктів права на інформацію виключено юридичних осіб і державні органи. З огляду на предмет цього дослідження зазначена проблематика буде аналізуватися у подальшому.

Чинне законодавство України визначає систему гарантій, якими забезпечується право на інформацію [10, ст. 10]. Слід зазначити, що право на інформацію не є абсолютним і необмеженим. По-перше, реалізація права на інформацію громадянами, юридичними особами і державою не повинна порушувати громадські, політичні, економічні, соціальні, духовні, екологічні та інші права, свободи і законні інтереси інших громадян, права та інтереси юридичних осіб [10, ст. 9]. Однією із меж реалізації цього права є принцип, згідно з яким не допускається збирання інформації, що є державною таємницею або конфіденційною інформацією юридичної особи [9, ст. 302]. Іншими словами, перефразовуючи стародавній принцип, право особи на інформацію закінчується там, де починається право іншої особи.

Провідні дослідники Інституту держави і права ім. Корецького визначають суб’єктивне право як “відповідну правову можливість, яка є багатоплановою і містить як мінімум чотири елементи: можливість позитивної поведінки самого правомочного, тобто право на власні дії; можливість вимагати відповідної поведінки від правозобов’язаної особи, тобто право на чужі дії; можливість удаватися до державного примусу у випадку невиконання противною стороною свого обов’язку; можливість користуватися на основі даного права відповідним соціальним благом” [11, с. 287]. Подібні правоможливості притаманні і для учасників суспільних інформаційних відносин, зокрема для людини.

Для суб'єктивного права на інформацію можливість дії, на думку провідних дослідників конституційного права, означає те, що “правомочний не зобов'язується на здійснення дій, тобто збирання, зберігання, використання і поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб на свій вибір, на охорону та захист інформації, йому належить свобода вибору у їх здійсненні; правомочному не приписується... вид поведінки при збиранні, зберіганні, використанні і поширенні інформації...” [11, с. 287-288]. Таким чином, право на інформацію є можливістю, а не зобов'язанням людини. І вона на власний розсуд визначає обсяг і міру реалізації свого права.

Російські науковці відзначають існування певної правової прогалини у розумінні “права на інформацію”. У більшості випадків під цим поняттям “розуміють право на доступ до інформації, хоча... це право містить у собі низку інших аспектів. Серед них: пошук, одержання, виготовлення й поширення інформації” [12]. Цілком погоджуємося з такою структурою права на інформацію і вважаємо, що подібна позиція є основою для визначення права на отримання (доступу до) інформації складовою права на інформацію.

Обґрунтовують структуру права на інформацію і провідні дослідники Інституту держави і права ім. Корецького, які зазначають, що конституційне право громадян України на інформацію за своєю структурою є складним правом, основними елементами якого є: право на вільне збирання інформації; право на вільне зберігання інформації; право на вільне використання інформації; право на вільне поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб на свій вибір; право на охорону та захист інформації [11, с. 294]. Зазначимо, що будь-яка із зазначених складових права на інформацію не може бути реалізована без реалізації права на доступ до інформації, оскільки без отримання інформації неможливо здійснювати будь-які дії з нею. Саме тому вважаємо право доступу до інформації основоположною складовою права на інформацію.

Нове інформаційне законодавство також визначає гарантії права на інформацію, зокрема створення механізму реалізації права на інформацію; створення можливостей для вільного доступу до статистичних даних, архівних, бібліотечних і музейних фондів, інших інформаційних банків, баз даних, інформаційних ресурсів; обов'язку суб'єктів владних повноважень інформувати громадськість та засоби масової інформації про свою діяльність і прийняті рішення; обов'язку суб'єктів владних повноважень визначити спеціальні підрозділи або відповідальних осіб для забезпечення доступу запитувачів до інформації; здійснення державного і громадського контролю за додержанням законодавства про інформацію; встановлення відповідальності за порушення законодавства про інформацію [3, ст. 6]. Як бачимо, гарантуються усебічні можливості людини на доступ до інформації

Таким чином, основою інформаційних прав людини визначаємо право на інформацію, яке включає право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір. Основою права на інформацію є право людини на доступ (отримання) до інформації. Свободу вираження поглядів і переконань, свободу обміну інформацією [3, ст. 2] включаємо до обсягу поняття “право на інформацію”.

Проаналізуємо погляди науковців стосовно права людини на інформацію як ключового інформаційного права людини. Для суб'єктивного права на інформацію можливість дії, на думку провідних дослідників конституційного права, означає те, що “правомочний не зобов'язується на здійснення дій, тобто збирання, зберігання, використання і поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб на свій вибір, на охорону та захист інформації, йому належить свобода вибору у їх здійсненні; правомочному не приписується... вид поведінки при збиранні, зберіганні, використанні і поширенні інформації...” [11, с. 287-288]. Таким чином, право на інформацію є

можливістю, а не зобов'язанням людини. І вона на власний розсуд визначає обсяг і міру реалізації свого права.

Російські науковці відзначають існування певної правової прогалини у розумінні “права на інформацію”. У більшості випадків під цим поняттям “розуміють право на доступ до інформації, хоча... це право містить у собі низку інших аспектів. Серед них: пошук, одержання, виготовлення й поширення інформації” [12]. Цілком погоджуємося з такою структурою права на інформацію і вважаємо, що подібна позиція є основою для визначення права на отримання (доступу до) інформації складовою права на інформацію.

У цьому контексті обґрунтованою також є думка Є.В. Петрова про два підходи до трактування права на інформацію, що сформовані у правовій науці та в законодавстві: право на інформацію трактується тільки як право на одержання (доступ до) інформації, тобто як відносне право (вужкий підхід); до права на інформацію віднесено усі види суб'єктивних прав, спрямованих на інформацію чи на здійснення дій з нею (широкий підхід) [13]. Російський науковець О.А. Зверева правом на інформацію вважає “право на одержання інформації, право на обмеження одержання інформації іншими суб'єктами, а також право на спростування інформації, що ганьбить особу” [14]. Запропонована структура суб'єктивного права на інформацію більше стосується інформаційних прав людини, а тому потребує деякого уточнення. На нашу думку, право власності на інформацію (повне або в окремих його змістових складових), право обмеження доступу до інформації, право на спростування недостовірної інформації доцільно включати до інформаційних прав людини, а не вважати їх складовою права на інформацію.

Звернемо увагу і на інші права людини, пов'язані з обігом інформації. Так, Конституція України передбачає, що людина має право на життя, право на недоторканність особистого і сімейного життя, право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, право на недоторканність житла, право на свободу та особисту недоторканність, право на повагу до гідності та честі, право на вільний вибір місця проживання та на свободу пересування [8, ст. 27 – 33]. Законодавством також закріплено, що збирання, зберігання, використання і поширення інформації про особисте життя фізичної особи без її згоди не допускаються, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини [9, ст. 302]. З прийняттям Закону України “Про захист персональних даних” актуалізується проблема обігу та захисту персональних даних і, насамперед, відповідного інформаційного права людини.

Маємо наступне інформаційне право людини – право на таємницю особистого життя людини. Відповідно це право встановлює ще одну межу реалізації права людини на інформацію – таємницю особистого життя людини. Це право закріплено в новому інформаційному законодавстві у частині гарантування захищеності особи від втручання в її особисте та сімейне життя [3, ст. 2].

У новій редакції Закону України “Про інформацію” до предмета правового регулювання включено також відносини щодо охорони і захисту інформації. Розуміння цих двох понять як в законодавстві, так і серед науковців неоднозначне. Однак однозначно варто включати до інформаційних прав людини її право на охорону і захист інформації, яка їй належить. Відповідну сферу суспільних відносин формують відносини, пов'язані з охороною і захистом інформації з обмеженим доступом (ІзОД), у контексті цього дослідження – інформації про людину, тобто з персональними даними, конфіденційною інформацією про особу, таємницею приватного життя (множинність визначень передбачена чинним законодавством).

Інформаційне законодавство (як чинне, так і перспективне) передбачає можливість поширення суспільно необхідної інформації: ІзОД може бути поширена, якщо вона є суспільно необхідною, тобто є предметом суспільного інтересу, і право громадськості знати цю інформацію переважає потенційну шкоду від її поширення [3, п. 1 ст. 29].

Предметом суспільного інтересу вважається інформація, яка свідчить про загрозу державному суверенітету, територіальній цілісності України; забезпечує реалізацію конституційних прав, свобод і обов'язків; свідчить про можливість порушення прав людини, введення громадськості в оману, шкідливі екологічні та інші негативні наслідки діяльності (бездіяльності) фізичних або юридичних осіб тощо [3, п. 2 ст. 29].

Аналіз норм щодо суспільно необхідної інформації дає підстави виокремити наступне інформаційне право людини – право на суспільно необхідну інформацію. Причому таке право у встановлених випадках переважає право на захист і охорону ІзОД. Тобто відмінність права людини на суспільно необхідну інформацію від права на інформацію загалом полягає у предметі відповідних прав: у першому випадку – це ІзОД, у другому – відкрита інформація.

Сучасне суспільство характеризується розвитком засобів створення, обробки, передачі інформації. При цьому, поряд із позитивними тенденціями пришвидшення темпів впровадження нових технологій, передачі і поширення знань тощо виникають загрози для життя і навіть здоров'я людини, пов'язані з новітніми інформаційними технологіями, розвитком Інтернету. Кожен відчуває необхідність захисту від інформації, яка йому не потрібна, в силу неправдивості таких відомостей або поширення їх з неправомірною метою. Виникає необхідність забезпечення інформаційної безпеки людини.

Однак положення законодавства у цій сфері потребують удосконалення і систематизації. Хоча Конституція України і передбачає, що забезпечення інформаційної безпеки – це одна з найважливіших функцій держави, справа всього народу [8, ст. 17], а в Основних засадах розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки, затверджених Законом України від 9 січня 2007 року, інформаційну безпеку визначено як “стан захищеності життєво важливих інтересів *людини*, суспільства, держави, при якому запобігається нанесення шкоди через: неповноту, невчасність та невірогідність інформації, що використовується; негативний інформаційний вплив; негативні наслідки застосування інформаційних технологій; несанкціоноване розповсюдження, використання і порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації” [15, п. 13, розділ III]. При цьому, Доктрина інформаційної безпеки України визначає життєво важливими інтересами особи в інформаційній сфері забезпечення конституційних прав і свобод людини на збирання, зберігання, використання та поширення інформації, а також недопущення несанкціонованого втручання у зміст, процеси обробки, передачі та використання персональних даних [16, розділ 3], що дещо звужує зміст інформаційної безпеки. Адже Доктрина інформаційної безпеки України не передбачає інтереси особи щодо захисту від неповноти, невчасності та невірогідності інформації, що використовується, від негативних інформаційних впливів. Причиною такої прогалини видається відсутність нормативно закріпленого відповідного права людини. І на сьогодні таке право набуває характеру природного, оскільки від захищеності людини від неповноти, невчасності та невірогідності інформації, що використовується, від негативних інформаційних впливів нерідко залежить стан здоров'я людини.

Частково таке інформаційне право людини (щодо захисту від невірогідності інформації) реалізується через цивільно-правовий інститут спростування інформації, що ганьбить особу, а також гарантується законодавством про захист суспільної моралі.

Однак уже настала необхідність нормативного закріплення права людини на інформаційну безпеку в цілому.

У якості **висновку** зазначимо, що інформаційні права людини – це гарантовані державою можливості людини задовольняти її потреби в отриманні, використанні, поширенні, охороні і захисті необхідного для життєдіяльності обсягу інформації. Перспективами розвитку нормативно-правового закріплення інформаційних прав громадян вважаємо закріплення права людини на інформаційну безпеку, зокрема в частині захищеності людини від неповноти, невчасності та невірогідності інформації, що використовується, від негативних інформаційних впливів.

Використана література

1. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.10 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 34. – Ст. 481.
2. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.11 р. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 10.
3. Про внесення змін до Закону України “Про інформацію” : Закон України від 13.01.11 р. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 10.
4. Гетманцев Д.О. Банківська таємниця : особливості її нормативно-правового регулювання в Україні та в законодавстві зарубіжних країн : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / Гетманцев Д.О. – К., 2003. – 23 с.
5. Олійник О.В. Організаційно-правові засади захисту інформаційних ресурсів України : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07 / Олійник О.В. – К., 2006. – 201 с.
6. Шатковська І.В. Лікарська таємниця як об’єкт правового регулювання / І.В. Шатковська // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 12. – С. 109-111.
7. Гелич Ю.О. Про поняття “інформаційно-правових гарантій таємниці особистого життя людини” / Ю.О. Гелич // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 2 (170). – С. 27- 30.
8. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
9. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року // Офіційний Вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 461.
10. Про інформацію : Закон України від 02.10.92 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.
11. Правове забезпечення інформаційної діяльності в Україні ; за заг. ред. Ю.С. Шемшученка, І.С. Чижа. – К.: ТОВ “Видавництво “Юридична думка”, 2006.
12. Анализ законотворчества в Российской Федерации в контексте права человека на информацию. – Режим доступа : [//www.medialaw.ru/publications/books/inf_right/1.html#6](http://www.medialaw.ru/publications/books/inf_right/1.html#6)
13. Петров С.В. Інформація як об’єкт цивільно-правових відносин : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03 / Петров С.В. – Х., 2003. – 20 с.
14. Зверева Е.А. Информация как объект неимущественных гражданских прав. – Режим доступа : [//www.eyeneews.ru/medpravob.htm](http://www.eyeneews.ru/medpravob.htm)
15. Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки : Закон України від 09.01.07 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 12. – Ст. 102.
16. Про Доктрину інформаційної безпеки України : Указ Президента України від 08.07.09 р. № 514/2009 // Офіційний вісник України. – 2009. – № 52. – Ст. 1783.

~~~~~ * * * ~~~~~